

буковина) (Матеріали до українсько-російського словника) 1900-і рр. // ІР НБУ. – Ф. 170. – Од. зб. 4. – 44 арк.; Етнографічний матеріал до словника // ІР НБУ. – Ф. I. – Од. зб. 34359. – 6 арк.; Лексичні матеріали, зібрані з народних уст // ІР НБУ. – Ф. I. – Од. зб. 34404. – 52 арк.; Лексичні нотатки. Київ, 1907. Б. Грінченко // ІР НБУ. – Ф. I. – Од. зб. 34405. – 4 арк.; Деякі з важніших помилок у словарі „Київ. Стар.” // ІР НБУ. – Ф. I. – Од. зб. 34424. – 3 арк.; 9. Предисловіе // Словарь української мови. – Т. 1. – С. XXVII; 10. Грінченко Б. Необходимое пояснение // Киевская старина. – 1906. – Т. 93 (июль-август). – С. 74; 11. Грінченко Б. Необходимое пояснение. – С. 74-75; 12. Там само.– С. 76; 13. „Огляд української лексикографії”. – Арк. 38-38 зв; 14. Борис Грінченко Гнатюку Володимиру // ІР НБУ. – Ф. I. – Од.зб. 40683. – Арк. 32 зв; 15. Предисловіе // Словарь української мови. – Т. 1. – С. XXX-XXXII; 16. Тараненко О. Мовна скарбниця українського народу // Словарь української мови. – Т. 1. – С. VIII; 17. Словарь української мови. – Т.1. – С. 26; 18. Грінченко Б.Д. Поч. „Ця книжка складається з творів, записаних од народу...” // ІР НБУ. – Ф. I. – Од. зб. 31441. – Арк. 1; 19. Тараненко О. Мовна скарбниця українського народу. – С. X; 20. Пилинський М.М. Словник Б. Грінченка: Міфи і факти // Мовознавство. – 1988. – № 6. – С. 25-32; 21. „Отчет о присужденіи премии Н. И. Костомарова, за лучший малорускій словарь” // Киевская старина. – 1906. – Т. 93 (май – июнь). – С. 228 – 229.

Т.П.Антонішина

УКРАЇНО-ЄВРЕЙСЬКІ ВЗАЄМИНИ ТА ЇХ ВІДРОДЖЕННЯ В ІСТОРИЧНІЙ НАУЦІ

Одним із пріоритетних напрямів сучасної історичної науки є вивчення міжнаціональних відносин на теренах модерної української держави. Особливий інтерес викликає дослідження багатовікових українсько-єврейських взаємин. Надзвичайно актуальним є саме наукове дослідження цього явища, адже важко знайти ділянку історії України, в якій ми мали б таке нагромадження стереотипів, як у системі поглядів на українсько-єврейські стосунки.

Розпад Радянського Союзу, утворення незалежної Української держави змінило політичне, культурне та ідеологічне становище етнічних груп України, передусім в аспекті їх самовідчуття та самосвідомості. Етнічні меншини, що проживають в Україні, зокрема єврейська, стали важливим чинником геополітики. У міжнаціональних україно-єврейських стосунках Україна взяла курс на боротьбу з проявами антисемітизму.

На сучасному етапі творення Української суверенної держави важливої ролі набуває єдність, громадянська злагода, співтворчість людей різних верств, національностей, віросповідання. Нині необхідна конструктивна, обґрунтована, зважена політика з тим, щоб найбільш оптимально враховувати інтереси усіх прошарків суспільства та етнічних спільної. Цілком зрозуміло, що сучасні проблеми державного будівництва та національно-культурного розвитку України вимагають ґрунтовного вивчення і глибокого осмислення корінних етапів вітчизняної історії, зокрема створення цілісної історичної картини соціально-політичних та етнонаціональних колізій доби становлення радянської влади.

Розв'язання цього завдання потребує глибокого комплексного аналізу всього наукового доробку української і європейської історіографії з досліджуваної проблеми. Лише такий аналіз дасть змогу з'ясувати між вивчення, тенденції дослідження, шляхи розв'язання даної проблеми літературою різних історіографічних напрямків, створить можливість виходу на нові концептуальні висновки, що стосуються практики взаємин українського та єврейських народів, дозволить окреслити коло питань для подальшої наукової розробки цієї проблеми.

Історія єврейського народу взагалі, існування його на Україні зокрема є дуже дискусійною, та водночас і маловивченою темою.

Енциклопедичні і довідкові видання, а також історичні і краєзнавчі публікації російських і українських авторів дорадянського періоду, загалом байдужі до європейської проблематики вміщують велику кількість важливих свідчень про історію єврейських общин України. Найбільш важливими для дослідження даної теми є публікації М.Грушевського, О.Єфименко, І.Житецького, О.Прусевич, Е.Сініцького¹.

Надзвичайно цінні факти для історії євреїв України містяться в дореволюційних археографічних виданнях загального характеру, зокрема „Акти Південно-Західної Росії”, „Акти, що відносяться до історії Південної і Західної Росії”, а також в спеціальних єврейських археографічних виданнях, складених С.Бершадським, М.Берсоном і учасниками Єврейської етнографічної комісії в Петербурзі².

У радянській Україні першими історіографами предмета нашого дослідження виступали партійні лідери. Їх роботи, а це були переважно виступи та статті керівних діячів РКП(б) і КП(б)У, опубліковані в 20-х – на початку 30-х рр. ХХ ст., непересічної наукової цінності не престеляють, але

дозволяють сучасним дослідникам простежити процес вироблення основних принципів та засад національної політики правлячої партії³.

Упродовж другої половини 30-х – першої половини 50-х рр. ХХ ст. в українській радянській історіографії дослідження проблеми міжнаціональних взаємин не велося, оскільки науковці були позбавлені доступу до достовірних матеріалів. В усіх без винятку працях істориків цього періоду лише дублювалися сталінські постулати і догми, покладені в основу підручника „Історія ВКП(б). Короткий курс”, що вийшов друком 1938 року.

З 1930-х – до кінця 80-х рр. у радянській історіографії панував монопольний партійно-класовий підхід до пізнання суспільних явищ, що зводив будь-який історичний процес до інструмента політики, ставив наукові дослідження в залежність від неї і унеможлиблював їх розвиток без тотального контролю. В умовах сталінізації історичної науки щодо національної свідомості окремих народів і міжнаціональних взаємин були вироблені узагальнюючі штампи („буржуазний націоналізм”, „національна обмеженість”, „космополітизм” тощо), які були директивними і переходили із одного офіційного видання до іншого. Демократизація суспільного життя у 1950-ті - на початку 60-х рр. не внесла істотних змін в оцінку окреслених питань.

Єврейська радянська історіографія в Східній Україні закінчила своє існування на початку 30-х рр. з ліквідацією (частково фізичної) Єврейської історично-археографічної комісії Академії наук УРСР. На західноукраїнських землях єврейська історична наука скінчилася 1939 роком.

Щодо єврейської зарубіжної історіографії, то її сильною стороною можна вважати об'єктивне розкриття ряду аспектів співжиття євреїв та українців, що їх радянські історики оминали⁴. В цих роботах панує тематика, пов'язана із загибеллю, винищенням, переслідуванням євреїв. Але періоди поза зоною гострих міжетнічних конфліктів не знаходять належного висвітлення. Хоча саме в періоди рівноваги можна вивчати відносини двох, а не однієї сторін, з яких кожна була і є суб'єктом історії. Головним недоліком діаспорних єврейських праць є те, що в них не використовуються матеріали радянських архівів, базуються вони переважно на опублікованих радянських джерелах та спогадах сучасників тих чи інших подій.

Гідно оцінюючи внесок радянської і зарубіжної історіографії 20-80-х рр. ХХ ст. у висвітлення окремих аспектів україно-єврейських відносин в радянській Україні, зауважимо, що масштабне вивчення проблеми стало можливим лише після здобуття Україною державної незалежності. Теоретичне та методологічне підґрунтя для дослідження історії євреїв України було закладене в працях О.Наймана, Я.С.Хонігсмана, І.Г.Самарцева, В.І.Гусєва, Ф.Я.Горовського⁵. В їх працях на основі широкого конкретно-історичного матеріалу аналізуються різні прояви антисемітизму і сїонізму в Україні. З'ясовуючи суть, еволюцію, конкретні прояви і наслідки антисемітизму в Україні, вітчизняні вчені, в свою чергу, спиралися на позитивні здобутки зарубіжних істориків, які розпочали вивчення антисемітизму, включаючи його радянський різновид, значно раніше.

Попри названі здобутки, проблема україно-єврейських взаємин як самостійна не досліджувалася, лише окремі її аспекти стали предметом наукового пошуку вчених, істориків, публіцистів Міжнародного Соломонового університету, Дніпропетровського єврейського університету та ряду інших навчальних закладів, що займаються вивченням історії і культури юдеїв.

Значна кількість сучасних дослідників україно-єврейських стосунків не можуть позбутися вікових стереотипів до сьогодні. В рівній мірі це стосується і українців, і євреїв. На необхідності і методах подолання таких перепон зупиняє увагу галицький вчений Я.Дашкевич. "Часто, якщо читати те, що пишуть, з одного боку українські історики, а з другого - єврейські, - зазначає Дашкевич - ви відчуваєтеся немов у кабінеті кривих дзеркал, де обидві стіни дають викривлені картини, хоча й акценти на цих картинах розташовано по-різному"⁶.

У дослідженнях україно-єврейських взаємин у ХХ ст. є коло суперечливих питань, про які не вщухають дискусії досьогодні. Так, чільне місце займає період УНР і Директорії та постать С.Петлюри. Останньому присвячені сотні статей, монографій і збірників документів. Хоча офіційна історіографія визнала особисту непричетність С.Петлюри до кривавого вертепу революційних подій, та деякі автори досі ведуть полеміку про його роль в здійсненні страшних погромів євреїв на Україні⁷.

Роль і місце українських єврейських політичних партій в поширенні більшовизму на Україні не залишає байдужим нікого, хто більш-менш ознайомлений з цим питанням. Потрібно ще багато холоднокровної і виваженої праці, щоб поставити всі крапки над "і". Цінний і систематизований матеріал про ці події міститься в праці В.І.Гусєва⁸.

Широко розглянуті питання благодійної допомоги постраждалим від погромів, спроби радянської влади утворити єврейську автономію, холокост під час Другої світової війни та еміграція

радянських євреїв до Ізраїлю та Америки. Хоча, без сумніву, ще потрібні уточнення та деталізація певних аспектів.

Вагомий внесок дослідження україно-єврейських взаємовідносин у ХХ ст. зробив відомий вчений, директор Української Академії єврейської історії і культури імені С.Дубнова, автор понад 150 праць з історії юдеїв України О.Наймана. В його монографії, що вийшла друком в 2003 році, вперше зроблено спробу виважено і по можливості неупереджено проаналізувати всю складність та особливості співжиття двох націй протягом понад 2000 років⁹.

Звичайно, вивчаючи літературу про україно-єврейські стосунки, неможливо не згадати про реакційні та антисемітські настрої деяких авторів і українських видань. Прикладом може слугувати псевдоісторична книга М.Шестопаля "Євреї на Україні (Історична довідка)"¹⁰, газета "Ідеаліст", окремі публікації, вміщені у "Вечірньому Києві". Соціологи проводять статистичні дані, що переконливо засвідчують високу толерантність українського народу до єврейської нації¹¹. Тому згадані вище антисемітські видання не відображають громадської думки, а є витворами фантазії окремих осіб.

Щоб фахово вивчати минуле єврейської спільноти в Україні та її ставлення до корінного українського населення, виникає потреба дослідити такі питання: ступінь централізованості системи громад, рівень консерватизму релігійних громад; економічну могутність єврейства, його роль у торгівлі, промисловості; соціальне розшарування; нівеляцію або збереження міжетнічних бар'єрів; культурні зв'язки і взаємовпливи, контакти на побутовому і громадському рівнях. У плані дослідження ставлення українців до євреїв варто звернути увагу на джерела антисемітизму - релігійні, національні, політичні, економічні, побутові; відсутність расового семітизму; типи антисемітизму - його прояви, територія, поширення; пружини антисемітизму - роль зовнішньої провокації; велику повагу українського населення до релігійності євреїв; абсолютно негативне ставлення у ХХ ст. до ідей асиміляції євреїв; єврейське питання в українській історіографії, політичній думці, публіцистиці, літературі.

Отже, попри наявність окремих вагомих здобутків з даної теми, загальний стан дослідження проблеми дає нам підстави констатувати певне ігнорування науковцями теми україно-єврейських відносин, наслідком чого є брак серйозних, насамперед науково-документальних, праць про особливості, механізми, позитивне і негативне у взаєминах цих двох народів, їх місце і роль в системі суспільно-політичного життя України.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Грушевський М. Ілюстрована історія України. - К., 2003; Єфименко О. Южная Русь. - Тт.1,2. - С.Пб., 1905.; Житецький І. Зміна народностей в південній Росії // Київська старовина. - №9-12. - 1884. - С.1-36, 371-418; Прусевич А. Кустарные промыслы Подолии. - Каменец-Подольский, 1916; Сіцінський С. Оборонні замки Західного Поділля XIV - XVII ст. - К., 1928; 2. Бершадский С. и др. Русско-еврейский архив. Документы и материалы для истории евреев в России. - Тт.1,2. - С.Пб., 1882; Архив Юго-Западной России. "Переписи еврейского населения в юго-западном крае в 1765-1790 гг." - Ч.5., Т.2. - К., 1890; 3. Ленин В.И. О еврейском вопросе в России. - Запорожье, 1924; Каутский К. Еврейские погромы и еврейский вопрос в России. - Прага, 1919; Калинин М.И. О землеустройстве трудящихся евреев. - М., 1927; Звіт правління Всеукраїнського товариства "Просвіта" за час з 1926 до 15.12.1928р. - Харків 1928; 4. Очерк истории еврейского народа. - Иерусалим, 1979; Мы начинали еще в России. К истории движения Гехалуц в России до раскола. - Израиль, 1990; Шехтман И. Книга о русском еврействе. - Нью-Йорк, 1960; Краткая еврейская энциклопедия. В 4-х т. - Иерусалим, 1988; 5. Горовський Ф.Я., Хонігсман Я.С., Найман А.Я. Євреї України (Короткий нарис історії), в 2-х ч. - К., 1995; Горовський Ф.Я., Найман О.Програма з історії євреїв України // Відродження. - 1993. - №10. - С.26-29; Самарцев І.Г. Євреї в Україні на початку ХХ ст. // УІЖ. - 1994. - №4. - С.19-29; Самарцев І.Г. Євреї в Україні: ХІХ -поч. ХХ ст.: Історико-економічний аналіз. // Віче. - 1993. - №11. - С.120-132; Гусев В.І. Їм ніколи не було легко // Трибуна. - 1994. - №7-8. - С.38-39; Найман О. Євреї України: міфи і дійсність. Минуле і сучасність // Нова політика. - 1997. - №5. - С.9-15; 6. Дашкевич Я. Єврейсько-українські взаємини середини ХVІ - поч. ХХ ст.: періди рівноваги // Слово і час. - 1992. - №9. - С.65; 7. Гунчак Т. Симон Петлюра та євреї. - К., 1993; Шульгин О. Червоний жах. Погроми в Україні. - К., 2001; Сергійчук В. Уся правда про єврейські погроми: мовою невідомих документів і матеріалів. - К., 1996; 8. Гусев В.І. Бунд в суспільно-політичному житті України. - К., 1999; 9. Найман О.Я. Історія євреїв України. - К., 2003; 10. Шестопаля М. Євреї на Україні (Історична довідка). - К., 2002; 11. Фінберг Л. Україно-єврейські стосунки // І. - 1997. - №11. - С.88-98.